

Linnéuniversitetet

Institutionen för kulturvetenskaper

Kandidatuppsats

Invandrarkvinnor i Handels

*Föreställningar om arbetskraftsinvandrade kvinnor i
Handelsnytt 1961-1976*

Författare: Caroline Persson

Examinator: Zara Bersbo
Handledare: Lars Olsson
Termin: VT12
Ämne: Historia
Nivå: G3
Kurskod: 2HI230E

Abstract

Invandrade kvinnor i Handels. Föreställningar om arbetskraftsinvandrade kvinnor i Handelsnytt 1961-1976. (Immigrant women in Handels. Conceptions of labour immigrated women in Handelsnytt 1961-1976).

The primary purpose of this thesis is to analyze the written conceptions of labour immigrated women in *Handelsnytt*, a Swedish Trade Union magazine. The analyses of the conceptions are based on theoretical categories of class, gender and ethnicity. The purpose is to examine how labour immigrated women, as members of the Union, *Handelsanställdas förbund*, were perceived and how the conceptions of them were expressed through these categories. The time period of the study is based on Yvonne Hirdman's gender contract- The Equality contract, it was a time period when labour immigration peaked and later on attenuated. And also a time when women in Sweden begun to work outside of home in a wider extent than before. The study also means to explore power relations and subordination of the given categories and how these integrate and enhance each other.

The results demonstrate a significance absence of articles, features and overall coverage of immigrated women in *Handelsnytt*. The small amounts of articles about or for immigrated workers tend to leave the immigrated woman unseen. The immigrant workers are rarely individually described; they are mostly defined as a sexless group or as a man. If the lack of recognition may be explained by limited membership of female immigrated workers could be one answer, but not entirely satisfying. Even though the trade industry was dependable on its workers language knowledge, which is a large part of the rhetoric inflicting the immigrant articles, it may not mean there were no female immigrant workers in this industry. However the results cannot with certainty claim it to be either way, not the lack of female members or as a proof of the domination of male rhetoric within the trade union-*Handels*.

Key words: Immigration, labour immigration, class, gender, ethnicity, women, LO, gender contract, Handels, subordination, rhetoric.

Innehållsförteckning

Inledning.....	1
Syfte.....	1
Disposition.....	2
Forskningsläge.....	2
Facket och kvinnorna	2
Invandrade kvinnor i lönearbete och fack.....	5
Arbetskraftsinvandring, facklig invandrings- och invandrapolitik i efterkrigstidens Sverige.....	6
Handelsanställdas förbund, en "dryg" hundraåring.....	9
Material och metod och avgränsningar	11
Teoretiska utgångspunkter	13
Frågeställning	16
Invandrade kvinnor i Handels- en analys	16
1960-talet och "utlänningarna"	16
"Så här gör vi inte i Sverige. Vi brukar göra så här"	20
Ut med språket!.....	27
Slutsatser	31
Invandrarproblematik i ett etniskt homogent förbund?.....	31
Icke existerande "icke-kvinnor" i ett jämlikhetskontrakt.....	31
Handelsnytt och invandraren	33
Käll- och litteraturförteckning	35
Otryckt material	35
Tryckt material	35
Tidningar, <i>Handelsnytt</i> , Arbetarrörelsens arkiv i Skåne	35
Litteratur.....	35

Inledning

För en ”arbetarunge” som upplevde sina första trevande arbetslivserfarenheter inom Handels avtalsområde, och med en mamma som sitter som ordförande i en av avdelning 4 Kristianstads fackklubbar i samma förbund var det inte svårt välja ämne till sitt examensarbete. Det är genom min egen identitet, och mitt ursprung som processen av ämnesval styrde mot att undersöka fackföreningsrörelsen. Vi bär alla på olika identiteter, klass kan vara en av dem(...), och sorteras in i kategorier som vi ofta inte kan bestämma själva och på många sätt kan vara omöjliga att ta sig ur. Identitet blir på så vis en konstruktion i ett möte och definieras i relation till ”den andre”.¹ Jag bär på flera identiteter, en av dem är just rollen som ”arbetarunge”, ett kanske något kontroversiellt uttalande med tanke på att vi inte direkt pratar om klasser idag. Men det är likväl identifieringen med den rollen som delvis låg till grund för ämnesvalet, men också min identitet som kvinna. Historiskt sätt är fackföreningsrörelsen en organisation med en utpräglad manlig hegemoni och 50 år tillbaka i tiden skulle min mammas förtroendeuppdrag säkerligen inte ha tilldelats henne. Det är hennes arbete i fackklubben och diskussionerna där hemma som inspirerade till en fördjupning i förbundets historia. Den etniska dimensionen kommer från universitetsvärlden och kursen *Kulturmöten genom historien*, här väcktes ett spirande intresse för migrationshistoria.

Syfte

Mitt huvudsakliga syfte med det självständiga examensarbetet är att undersöka föreställningar kring klass, genus och etnicitet gällande lönearbete och fackföreningsrörelsen under efterkrigstiden. Syftet är att genom att analysera artiklar, reportage, ledare osv. i de Handelsanställdas förbundstidning, *Handelsnytt*, kunna synliggöra dessa föreställningar. Syftet med att göra en undersökning om de föreställningar och värderingar kring invandrade lönearbetande kvinnor och deras roll som medlemmar i ett fackförbund är relevant för att öka förståelsen för hur fackföreningsrörelsen förhållit sig till frågan om arbetskraftsinvandringen ur ett genusperspektiv.

---

¹ Peterson, Abby & Ålund, Alexandra, Etniciteter: Ras, Kön, klass, identitet och kultur, *Etnicitet: perspektiv på samhället*, Hjerm, Mikael & Peterson, Abby (red.), s. 11-22, Malmö, 2007, s.16.

Disposition

Uppsatsen är uppbyggd så att efter det inledande avsnittet kommer en redogörelse för det aktuella forskningsläget, avsikten är att här ge en uppfattning kring hur det ser ut på området och vad som gjorts och inte gjorts tidigare. I efterföljande avsnitt diskuteras källmaterialet, litteratur och hur dessa används genom uppsatsen. I avsnittet teoretiska utgångspunkter plockas begreppen klass, genus och etnicitet ut och definieras, och valda teorier presenteras och motiveras. Därefter presenteras frågeställningen som bygger på de teoretiska utgångspunkterna. Sedan följer en analys och tolkning av källmaterialet, och avslutningsvis redogörs och diskuteras de slutsatser som undersökningen lett fram till.

Forskningsläge

Mitt problemområde rör sig inom tre olika forskningslägen rörande svensk fackföreningsrörelse, dessa gäller Handelsanställdas Förbund, kvinnorna och arbetskraftsinvandringen med den fackliga invandrapolitiken i spetsen. Områdena har varierande bredd vad gäller tidigare forskning, forskningen kring Handelsanställdas förbund är å ena sidan begränsad till jubileumsskrifter medan å andra sidan är forskningen om arbetskraftsinvandringen väl utbredd. I de tre olika avsnitten redogörs de olika områdena översiktligt och med relevans för denna undersökning. Det skall nämnas att i begreppet *kvinnor* i förstkommande avsnitt innefattas endast svenskfödda kvinnor. Forskning kring invandrade kvinnor i fackföreningsrörelsen är mycket begränsad.

Facket och kvinnorna

Den fackliga historieforskningen är omfattande, dock har forskningen som rör kvinnors position i facket och i lönearbete inte har fått den uppmärksamhet som sig bör i historieskrivningen, detta menar åtminstone Inger Humlesjö i sin artikel, ”Manliga och sega strukturer. Fackföreningsrörelsens dolda historia”. I sin artikel diskuterar hon kring den sociala konstruktion av manlighet, den typiska manliga arbetaridentiteten som formulerats genom facket och som upprätthållits av den samme. Humlesjö går i sin artikel igenom den fackliga utvecklingen vad det gäller kvinnors position i facket och i lönearbetet. Hon menar att facket befäst den manliga idén om enförsörjarfamiljen vilket sedermera dolts i

historieskrivningen och menar att det tidigt konstruerade särskiljandet och ojämlikheten på arbetsmarknaden lever kvar även i dags dato.²

Det blir en omöjlighet att redogöra för ett forskningsläge som rör kvinnor utan att genus blir en central fråga. Yvonne Hirdman skriver i sin bok, *Med kluven tunga. LO och genusordningen*, om de genuskontrakt som genomsyrat inte bara på facklig och lönearbetsnivå utan även i det sociala och vardagliga livet. Det ges en djupgående inblick över utvecklingen för kvinnor i facket och i lönearbete i efterkrigstidens Sverige. Syftet med denna uppsats är ju således att undersöka en tidsperiod som definieras av Hirdman som *jämlikhetskontraktet* (1961-1976). Den genusordning som detta kontrakt innebar blev ett brott emot det tidigare *hushållskontraktet*. Denna tidigare ordning är en av de grundläggande, som Inger Humlesjö kallar det, manliga och sega strukturer inom fackföreningsrörelsen.

Nyckelord eller begrepp för detta inledande hushållskontrakt är framförallt försörjningsmodellen med en sambeskattningspolitik från 1920-talet som gjorde det ekonomiskt oförsvarbart för en kvinna att arbeta utanför hemmet.³ Kvinnolöner kontra likalönefrågan var viktiga punkter på LO:s dagordning under hushållskontraktet, det fanns en viktig aspekt angående kvinnolönerna och kvinnorna som arbetare rent generellt. Även ämnen som utbildning för kvinnor, eventuellt utökande av deltidsarbetet och daghemsfrågan var aktuella under hushållskontraktet. Men även om det diskuterades kring kvinnor och deras position på arbetsmarknaden var positionen i hemmet som husmoder fortfarande det normativa. Humlesjö skriver i sin artikel om det hot som kvinnor innebar för män både på arbetet och i hemmet genom deras förvärvsarbete, kvinnans arbete kunde i förlängningen undergräva faderns politiska, ekonomiska och sociala position.⁴

Diskussionerna kring kvinnans vara eller icke vara i förvärvslivet tog sig sedermera en annan vändning under 1960-talet, ett brott mot husmodersidealet gjorde sig gällande och det talades om könsroller och det togs ytterligare krafttag angående ”kvinnofrågan” inom fackföreningsrörelsen. I första skedet av jämlikhetskontraktet delades valfrihetens, och rätten till arbete för alla, upp i två olika riktningar. Dels de som ansåg att friheten att välja även innebar valmöjligheten att ägna sig åt hushållsarbete, betalt sådant, och dels arbetslinjen där förvärvsarbete skulle vara en rättighet för alla. Den förstnämnda fick inget större, varaktigt

---

² Humlesjö, Inger, ”Manliga och sega strukturer. Fackföreningsrörelsens dolda historia.” *Arbetarhistoria*, 2-3, 1999, s.21.

³ Hirdman, Yvonne, *Med kluven tunga: LO och genusordningen*. Stockholm, 1998, s. 92ff.

⁴ Humlesjö, 1999, s. 24.

genomslag och LO underlättade efterhand för kvinnorna att komma i arbete, men det rörde sig om låglöneyrken, främst inom den offentliga verksamheten.⁵ Den skedde alltså en professionalisering av husmoderns arbetsuppgifter och särskiljandet mellan det manliga arbetet och det kvinnliga fortlöpte. Men frågan om kvinnans lönearbete utvecklades alltså snarare till ett *var* och *hur* än det tidigare *om*.

Fortfarande fanns det omständigheter som hindrade kvinnorna att ta arbete utanför hemmet, bantillsynen blev ett av fackföreningsrörelsens stora diskussionsämnen när det gällde kvinnors förvärvsarbete. Skattefrågan innebar också ett hinder som var tvunget att reformeras. Särbeskattningen hade även under 1950-talet varit uppe på agendan men blev nu under jämlikhetens tidevarv än mer aktuellt. Utbildningen av de ”inkompetenta” husmödrarna aktiverades delvis genom krav från förbunden som i och med arbetskraftsbristen menade att kvinnornas marknadsläge tvunget behövde förbättras. Kvinnorna skulle alltså utbildas och bort från de omoderna kvinnoarbetena in till industrin.⁶ 1960-talets arbetskraftsbrist genererade i en ordentlig nödvändighet av kvinnorna på arbetsmarknaden, i stället för att ”importera” arbetskraft var LO:s ställning att det redan fanns en arbetskraftsreserv i landet som dessutom var billigare, de gifta kvinnorna.⁷ Jag kommer beröra arbetskraftsinvandringen närmre i nästa avsnitt, men LO var negativt inställd till arbetskraftsinvandringen, men enligt Hirdman gäller detta i första hand den manliga arbetskraften, inte den kvinnliga.

LO har för sin del ingen erinran mot den föreslagna överföringen av kvinnlig arbetskraft från utlandet till de svenska hemmen under förutsättning att denna överföring sker genom arbetsmarknadsmyndigheternas försorg eller under kontroll av dessa.⁸

Manliga arbetare skulle inte rekryteras till låglönebranscher, utan måste anslutas till den fackliga rörelsen, detta gällde inte för kvinnliga arbetare. Summan av kardemumman som Hirdman också pekar på är att det var billigare att använda de gifta kvinnorna, som redan var bofasta. Enligt Hirdman så ökade det kvinnliga lönearbetet från 800 000 kvinnor år 1950 till 1 200 000 kvinnor år 1970. Hennes förslag till varför det kunde ske under en så kort period härleder hon till de nya tankegångar som öppnade upp för rättvisa och jämlikhet, ”även för kvinnor”, i samband med ekonomins och tillväxtens behov av arbetskraft.⁹

---

⁵ Hirdman, 1998, s.171-172.

⁶ Hirdman, 1998, s. 281.

⁷ Hirdman, 1998, s.193.

⁸ Hirdman, 1998, s. 192.

⁹ Hirdman, 1998, s 282ff

Invandrade kvinnor i lönearbete och fack

Det är trots allt föreställningar om invandrade kvinnor undersökningen främst riktar in sig på och forskningen på det området begränsar sig till en framförallt Paulina de los Reyes och Woukko Knocke. De los Reyes diskussion kring invandrade kvinnor under Yvonne Hirdmans jämlikhetskontraktets tid är högst relevant. Under denna period kom den tidigare totalt osynliga invandrarkvinnorna att övergå till att kategoriseras som så kallade ”icke-kvinnor” som de los Reyes väljer att uttrycka det. Hon menar att etnicitet går före genusidentiteten som då får en underordnande roll. Med ”kvinnor” refererar man inte till alla kvinnor utan endast de svenska, infödda kvinnorna, och ”invandrare” refererar i sin tur till invandramannen eller till ett könlöst kollektiv.¹⁰ Den invandrade kvinnan behåller då ändå ett visst mått av osynlighet tills 1970-talets nya kvinnoideal ger en helt ny syn och nya föreställningar kring invandrarkvinnor. När svenska kvinnor i lönearbete börjar normaliseras blir invandrarkvinnan, som tidigare lönearbetat i större utsträckning än den svenska kvinnan, sammanlänkad med hemmet och den traditionella husmodersrollen. Denna förskjutning genererade fördomar i jämställdhetsdebatten baserat på de föreställningarna om de invandrade kvinnornas kulturella särart. Den könsdiskriminering som relaterade till invandrarkvinnor definierades utifrån den egna gruppen och det manliga förtryck däri och inte till exempelvis arbetsplatsen eller som jag undersöker här, fackföreningsrörelsen. Hela frågan om jämställdhet kom då att bli en fråga om ”svenskhet” och ”invandrarskap”, två skilda kategorier som legitimeras och reproduceras, där invandrare -kvinnliga som manliga- hamnar utanför genuskontraktets regelsystem.¹¹ Kvinnans likheter och särart har genomgående, enligt de los Reyes, utgått ifrån manliga referenspunkter, och det har inte funnits någon mångsidighet i förståelsen av kvinnlighet. Hon fortsätter sin kritik mot forskningen genom att peka på att det saknas ett genusperspektiv på arbetskraftsinvandringen till Sverige, forskningen har generellt sett utgått från och definierat den invandrade arbetaren som man. Liknande kritik har riktats även av Wuokko Knocke, som med sin studie *Invandrade kvinnor i lönearbete och fack* från 1986 belyser det faktumet att den invandrade kvinnan var alltjämt både osynlig och könlös i forskningen på området. Hennes ansats att undersöka dessa kvinnors totala livssammanhang visade på en mer mångfacetterad bild av invandrarkvinnan

---

¹⁰ de los Reyes, Paulina, Det ”problematiska” systemskapet. Om ”svenskhet” och ”invandrarskap” inom svensk genushistorisk forskning. *Genushistoria: en historiografisk exposé*, Carlsson Wetterberg, Christina & Jansdotter, Anna (red.), s. 189-207, Lund 2004, s.197.

¹¹ de los Reyes, 2004, s.197-198.

än den stereotypa föreställningen.¹² Kritiken som de los Reyes och Knocke riktar mot arbetskraftsinvandringens historieskrivning är inte omotiverad vilket framgår i nästa avsnitt.

Arbetskraftsinvandring, facklig invandrings- och invandrarpolitik i efterkrigstidens Sverige

Utöver det forskningsläge som gäller facket och kvinnorna och Handelsanställdas förbund och kommer tidigare forskning vad gäller arbetskraftsinvandringen under efterkrigstiden vara relevant för undersökningen, följande är ett urval av den omfattande forskningen i ämnet.

Johan Svanberg redogör för arbetskraftsinvandringen till Sverige under efterkrigstiden i *Minnen av migrationen*, resultatet av en forskningscirkel med före detta anställda vid Svenska Fläktfabriken i Växjö. Det är främst invandringen från forna Jugoslavien till fläktfabriken som han berör men i den inledande delen av boken diskuterar Svanberg hur efterfrågan på arbetskraft ökade efter andra världskrigets slut, vilket öppnade upp för en mer liberal invandringspolitik. En förändring i politiken blev nödvändig för att kunna tillgodose efterfrågan på arbetskraft. Bakgrunden till den ökande efterfrågan ligger, enligt Svanberg, i den intensifiering av arbetsdelningen som skedde under den expansionsfas som den svenska industrin genomgick under efterkrigstiden.¹³ Svanberg redogör för ytterligare tre bakomliggande orsaker till en ökad efterfrågan. Under 1930-talet var födelsetalen så låga att barnkullarna inte var tillräckliga för att tillgodose efterfrågan på arbetskraft när de väl kom i arbetsför ålder. En tredje förklaring är de sociala reformer och välfärdsstatens utveckling med exempelvis kortare arbetsdag, längre semester och lägre pensionsålder. Dessa reformer bidrog också till att arbetskraftsutbudet inte räckte till. Slutligen menar han att den ännu inte utbyggda offentliga barnomsorgen gjorde det svårt för gifta kvinnor att kunna förvärvsarbeta.¹⁴

Svanberg undersöker sedan de invandrades sammansättning under perioden 1950-1975. I en tabell redovisas de utrikes födda i Sverige för fyra olika tillfällen mellan givna tidsperiod. Det intressanta med tabellen för min undersökning och som också Svanberg uppmärksammar är faktumet att de kvinnliga utrikes födda överstiger antalet manliga. De dominerande

---

¹² Knocke, Wuokko, *Invandrade kvinnor i lönearbete och fack: en studie om kvinnor från fyra länder inom Kommunal- och Fabriksarbetareförbundets avtalsområde*, Stockholm, 1986, s.11.

¹³ Svanberg, Johan, *Minnen av migrationen : arbetskraftsinvandring från Jugoslavien till Svenska fläktfabriken i Växjö kring 1970*, Växjö, 2005, s. 20.

¹⁴ Svanberg, 2005, s. 21.

utvandringsländerna är genomgående de nordiska grannländerna. Svanberg menar också att de utrikesfödda kvinnorna förvärvsarbetar i allmänhet oftare än svenskfödda kvinnor.¹⁵

Arbetskraftsinvandringen var dock inte ett helt igenom välkommet inslag på den svenska arbetsmarknaden, vilket Svanberg framhåller. Fackföreningsrörelsen var länge negativt inställd till importen av arbetskraft. Facket såg hellre att företagen rekryterade den inhemska outnyttjade arbetskraftsreserven, i form av gifta kvinnor och partiellt arbetslösa. 1954 års utlänningslag öppnar upp för en friare invandring då viseringskraven slopas för majoriteten. Under 1950-talet var dessutom arbetstillstånd en ren formalitet där en liten del av alla ansökningar avslogs.¹⁶

Svanberg beskriver den tidiga efterkrigstiden fram till 1960-talets första hälft som den ”fria” arbetskraftsinvandringens epok, för att sedermera övergå till den mer organiserade arbetskraftsinvandringen som blir en följd av de problem som den friare ”turistinvandringen” orsakade myndigheterna genom att de invandrade ofta saknade arbete och bostad vid ankomst. Även påtryckningar från fackligt håll kom att spela en stor roll för en mera restriktiv invandringspolitik. Under åren 1966-1967 skärptes sålunda invandringspolitiken och alla utomnordiska skulle ha klart med anställning och bostad vid inresan. Svanberg skriver att det fackliga inflytandet över arbetstillståndsärenden och invandringspolitiken växte fram successivt där de under 1960-talets början inte hade någon avgörande betydelse men under årtiondets senare hälft förstärktes inflytandet. Han menar att detta kan hänga samman med det nära samarbetet mellan LO och SAP. Under 1960-talet hade fackföreningen så pass många medlemmar att de kunde få gehör för sina frågor i regeringen.¹⁷

Viktig för denna undersökning är Jesper Johanssons avhandling från 2008, *”Så här gör vi inte i Sverige. Vi brukar göra så här.” Retorik och praktik i LO:s invandrapolitik 1945-1981*. Johansson lägger här fokus på hur invandrapolitiken utformades av LO, och i motsats till Svanberg redogör han endast övergripande för invandringspolitiken under den relevanta tidsperioden. Hans teoretiska syfte med avhandlingen är att undersöka ”hur maktrelationer av över- och underordning har formats genom ideologiska processer av inkludering i retoriska

---

¹⁵ Svanberg, 2005, s. 23-24.

¹⁶ Svanberg, 2005, s. 28-29.

¹⁷ Svanberg, 2005, s. 33.

tal, texter och praktiker.” De teoretiska utgångspunkter som över- och underordningen baseras på är klass, kön och etnicitet.¹⁸

Precis som Svanberg diskuterar Johansson kring fackföreningsrörelsens begäran på ett större utnyttjande av de inhemska arbetskraftsresurserna som de gifta kvinnorna och här menar också Johansson att LO trots förespråkandet höll sig passiva i frågan om att underlätta för kvinnorna att komma ut på arbetsmarknaden.

Den negativa inställningen som LO hade mot den fria eller oorganiserade invandringen grundade sig i ett eventuellt äventyrande av de stora fackliga målsättningarna som full sysselsättning och en solidarisk lönepolitik. Det var dessutom viktigt för LO att kunna reglera arbets- och lönevillkoren för de invandrade arbetarna, där jämställdhet med de inhemska löntagarna var centralt. En förutsättning för detta var kravet om facklig organisering av de invandrade arbetarna och det sågs mer eller mindre som ett tvång att ansluta sig. Den fackliga organiseringen var dock inte främst ett riktat skydd mot de invandrade arbetarna utan skulle fungera som ett skydd mot de infödda arbetarna, menar Johansson. Detta för att förhindra en så kallad *underbudskonkurrens*, där invandrade arbetare skulle kunna godta sämre arbetsförhållande, bostadsförhållande och lönevillkor vilket, LO starkt motsatte sig.¹⁹

Johansson menar att under 1960-talet när arbetskraftsinvandringen blev en politisk fråga och nådde sin kulmen, uppmärksammades den bristande kommunikation som rådde på arbetsplatserna, och ”anpassningsåtgärder” blev en punkt på dagordningen. Dessa åtgärder skulle underlätta introduktionen för de invandrade arbetarna. Johansson beskriver hur invandringen sågs som ett socialt välfärdsproblem, som ett hot mot ekonomin och strävandet mot jämlikhet från LO:s sida. Det fanns en rädsla, om än inte helt ogrundad, för etniska konflikter på arbetsplatser till följd av invandringen. Dessa uppfattningar låg till grund för tanken om att en reglering av invandringen skulle ge förutsättningar för samma sociala möjligheter för de invandrade som den inhemska befolkningen.²⁰

Johanssons diskussioner om retoriken kring de invandrade arbetarna men även kvinnor och partiellt arbetsföra som *arbetskraftsreserver*, med innebörden att dessa kategorier inte är ”riktiga” arbetare såsom den manlige svenskfödde arbetaren, är synnerligen intressanta. Dessa

---

¹⁸ Johansson, Jesper, “Så här gör vi inte här I Sverige, vi brukar göra så här”. Retorik och praktik i LO:s invandrapolitik 1945-1981, Växjö, 2008, s.16-17.

¹⁹ Johansson, 2008 s. 354.

²⁰ Johansson, 2008, s. 170.

föreställningar, retoriken och omvandlingen till praktik i form av de åtgärdsprogram som utformades av LO för att lösa ”invandrarfrågan” är av vikt även för denna undersökning. Retoriken om jämställdhet förverkligades i själva verket i en särskiljande praktik. Trots en till synes inkluderande retorik där syftet var en ökad utbildning för den invandrade arbetaren blev det i stället en socialiserings- och normaliseringsprocess av den samma med målet att skydda den svenske arbetaren, ”de andra” skulle anpassas till det ”svenska sättet”.²¹

Johansson pekar på att LO:s invandrapolitiska argumentering under 1970-talets första hälft skulle vara motsägelsefull. Å ena sidan argumenterar man för en arbetslinje där alla invandrade arbetare inklusive de inhemska skulle anpassas och inordna sig i de befintliga fackliga organisationsramarna. Å andra sidan menar han att det uppstod ett så kallat *organisatoriskt särskiljande*, där invandrarfrågor inte fick någon prioritet och dessutom lämnades att handläggas av medlemmar med invandrarbakgrund.²²

Avhandlingen tar upp den retorik och de föreställningar som fanns i fackföreningsrörelsen som är central för denna undersökning. Däremot är inte de resultat som Johansson fått fram givna i den kontext, där Handelsanställdas förbunds agerande och formaliserar sin praktik. Som paraplyorganisation har LO en övergripande roll där dess ståndpunkt i många fall är avgörande, men de enskilda förbunden är inte utan inflytande. Med det menas att Johanssons resultat kommer vara av nytta i undersökningen där maktperspektivet, inkludering och exkludering av invandrade arbetare är av vikt, men syftet är också att undersöka de specifika problem och ställningstaganden som gjorts inom ett specifikt förbund.

Handelsanställdas förbund, en ”dryg” hundraåring

Johnny Hjelm, professor i historia vid Umeå Universitet, fick i uppdrag av förbundet att till dess 100-års jubileum 2006 författa en krönika, *100 år med Handels*, rörande förbundets historia. I tolv kapitel berör Hjelm allt från förbundets bildande, då under ett annat namn, och utvecklingen av förbundet och de omorganiseringar som kantade den första perioden. Hjelm varierar avsnitten med facklig politik, avtal, reformer och teknologisk utveckling och annan yttre påverkan på exempelvis detaljhandeln. Men också Handels medlemmar och fackligt engagerade ges utrymme för att gestalta förbundets hundraåriga historia.

---

²¹ Johansson, 2008, s. 171-172.

²² Johansson, 2008, s. 200.

Något som präglar hela Handels historia är det fackliga motståndet mot moderniseringen som skedde av branschen med rationaliseringar och senare en datorisering som innebar en omstrukturering av hela detaljhandeln. De nya stora varuhusen fick fatala konsekvenser för de mindre butikerna på främst glesbygden och det talades om ”butiksdöden” i hela Sverige. Hjelm lägger också vikt vid affärstiderna som varit en genomgående fråga i förbundets historia.²³

Hjelm ägnar åtskilliga avsnitt åt kvinnorna och deras kamp för inflytande i förbundet men dessa kvinnor är tillsynes ett ”etniskt homogent kvinnokollektiv”, där den invandrade kvinnan inte har någon plats. Den ”arbetskraftsbrist” som rådde under 1960-talet som ledde till en rekrytering utomlands uppenbarar sig knappt alls i Hjelmns forskning, det omnämns som hastigast då det diskuterades inom LO huruvida rekrytering från utlandet eller gifta hemarbetande kvinnor var lösningen på arbetskraftsbristen. Definitionen av dessa utländska arbetare ter sig vara en könlös kategori.²⁴

Hjelms avsnitt som behandlar kvinnor inom förbundet under den valda tidsperioden, diskuterar jämlikhetsfrågan och dess samband med familjefrågan. Kvinnornas lika villkor på arbetsmarknaden är starkt sammanlänkade med familjesituationen. Hjelm belyser här de rådande ideal och den förändring som skedde från *husmoderskontraktet* till *jämlikhetskontraktet*. Här, liksom vad det gäller i övrigt, finns det inga indikationer på att det skulle finnas etniska grupper med eventuella skillnader i familjesituationen. Studieverksamheten som Handels bedrev fungerade som en inkörsport och ett verktyg för att få kvinnor intresserade och involverade i den fackliga organisationen. Vilken sorts studieverksamhet preciseras inte eller vilka som deltog, endast att verksamheten hade en positiv inverkan på kvinnors intresse för facket. Hjelm går inte djupare in på ämnet om studieverksamheten än som redan nämnts. Om det beror på att inga kurser hölls på andra språk än svenska eller om invandrade arbetare överhuvudtaget inte deltog i studieverksamheten förblir ovisst utifrån hans text. Det som uppenbarar sig desto tydligare i boken är att alla omnämnda personer är av svensk härkomst, vilket gör intrycket av ett etniskt homogent förbund betydligt starkare.

Roger Johansson, universitetslektor på Malmö högskola, arbetade med en forskningscirkel rörande Handels historia också med anledning av förbundets 100-årsjubileum där flera

---

²³ Hjelm, Jonny, *100 år med Handels*, Stockholm, 2006, s. 308.

²⁴ De los Reyes, 2004, s.193-194.

medlemmar delger sin berättelse om sitt fackliga engagemang. Forskningen resulterade i boken *Husrannsakan hos chefen och andra Handelsberättelser från Malmö* (2006) och är en del av den begränsade litteratur som går att finna om Handels historia. Det inledande kapitlet går igenom Handels historia, med fokus på Malmö och den ursprungliga avdelning som bildades i staden. Johansson går över den hundraåriga historien mera översiktligt än Hjelm, men ur ett malmöitiskt perspektiv är den mera djupgående. Den givna tidsperioden behandlas ur två skilda synvinklar, först redogörs det implicit manliga i förbundet med storavdelningsbildandet 1962, bildandet av fackklubbar på arbetsplatsen och vidare in på 1970-talet kom arbetsmiljöfrågor stort, samt andra lagreformer som Lagen om anställningsskydd (LAS) och Medbestämmandelagen (MBL). Den andra aspekten gäller genusordningen och hur det kom att dröja innan kvinnornas majoritet i förbundet kom att avspeglas inom de högre organen.²⁵

Likt Hjelm bok framkommer inte i heller i Johanssons något som pekar på att invandrade arbetare skulle varit aktiva medlemmar i förbundet, eller ens anställda inom Handels avtalsområde. Alla de minnesberättelser som presenteras i boken är upplevda av svenskfödda medlemmar.

Material och metod och avgränsningar

Källmaterialet som kommer att användas för undersökningen är förbundstidningen för Handelsanställdas förbund, *Handelsnytt*, utgivna 1961-1976. Motiveringen för val av källmaterial grundar sig i syftet, och då jag är ute efter föreställningar inom fackföreningen är en sådan tidskrift lämplig. Det är också ett fackföreningsförbund som inte är nära förknippat med arbetskraftinvandringen och forskningen kring invandrade arbetare i Handels är till synes obefintlig.

I valet av källa blir källkritiken annorlunda då ansatsen är att utnyttja och analysera tendenserna snarare än att undersöka dess autenticitet.²⁶ Huruvida det som skrivs i *Handelsnytt* är historiskt korrekt eller ett faktum är alltså i sig inte viktigt för denna studie. Det är således en *kvalitativ* analys som undersökningen ska bygga på och denna analys bygger på ett antal principer. Först och främst ska en kvalitativ analys grundas och beläggas genom insamlad data, och där den andra principen är den tolkning som ska komma från en noggrann

---

²⁵ Johansson, Roger, *Husrannsakan hos chefen och andra Handelsberättelser från Malmö*, Stockholm, 2006, s. 32-34.

²⁶ Tosh, John, *Historisk teori och metod*, Lund, 2000, s.141.

läsning av data, data kan således inte tala för sig själv. Viktigt är också att inte överföra obefogade fördomar och teorier i analysen utan röra sig fram och tillbaka i jämförelsen mellan materialet, teori och begrepp.²⁷

Analytiska redskap och teoretiska utgångspunkter för undersökningen är *klass*, *genus* och *ethnicitet*. Det är gentemot dessa som eventuella tendenser och föreställningar kring invandrade arbetare ska tolkas. Det är således genom att i tolkningen röra sig till och från texterna om invandrade arbetare i *Handelsnytt* och de valda teorierna som föreställningarna ska blottläggas och även tolkas mot den historiska kontexten. Artikelurvalet har skett genom den givna tidsavgränsningen, reportage som innehåller invandrade arbetare och övriga artiklar som på något sätt berör ämnet. Antalet artiklar eller reportage som behandlar ämnet såsom jag valt att undersöka det är mycket begränsade. Det för med sig en svårighet i tolkningen då det inte finns tillräckligt med data att undersöka men jag är medveten om denna begränsning och kommer ta hänsyn till det i analysen. Då materialstoffet är så bristfälligt blir också detta faktum i sig själv en del av analysen.²⁸

Den empiriska undersökningen och analysen bygger alltså på artiklar hämtade från *Handelsnytt*. Förbundstidningen gav under 1960-talet ut ca 10 utgåvor per år, men under tidigt 1970-tal utökades utgåvorna till 12-13st per år, detta ger ett medeltal på 174-180 tidningar totalt som ingår i den givna tidsperioden 1961-1976. Denna summa av utgåvor skulle följaktligen kunna ge en god implikation till rimliga möjligheter av fynd baserat på frågeställningen. Verkligheten är dock en annan, av dessa drygt 170 tidningar producerades endast 10 artiklar för eller om ”utlänningar/invandrare” i *Handelsnytt*. Den begränsade omfattningen av artiklar är intressant då de begränsade fynden ger ett resultat i sig själv, men den försvårar ansatsen att göra en vidare analys. Trots bristen på artiklar om invandrare i *Handelsnytt* är det möjligt att i det som finns att tillgå urskilja genomgående teman i artiklarna, där den retorik som används visar på föreställningar eller självklara antaganden som berör utgångspunkterna.

---

²⁷ Denscombe, Martyn, *Forskningshandboken: för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*, Lund, 2000, s. 367-368.

²⁸ Kjeldstadli, Knut, *Det förflutna är inte vad det en gång var*, Lund, 1998, s.202-204

Teoretiska utgångspunkter

För att besvara frågeställningen krävs en definition av de valda teoretiska utgångspunkterna. Dessa begrepp är inte givna på förhand, även om orden i sig för med sig en förutfattad uppfattning av deras betydelse, men de definieras och används på olika sätt. I följande avsnitt ämnar jag att kort definiera begreppen och redogöra för samt motivera valda teorier.

Klass och klassbegreppet är starkt förknippat med Karl Marx och marxismen, där klass är nära sammanlänkat med produktionsmedlen och människors förhållande eller position till dessa. Marx definierade relationer mellan samhällets materiella och ekonomiska sida och kultur, ideologi och människors tankar som en binär motsats, med en *bas* och dess *överbyggnad*. I detta motsatspar är det den ekonomiska basen som styr överbyggnaden, de materiella förutsättningarna bestämde människans tillvaro och situation.²⁹ Dock är det en senare teoribildning som undersökningen kommer att utgå ifrån. Det är Chantal Mouffes (1943-) och Ernesto Laclaus (1935-) postmarxistiska teori, denna syftar till att lösa upp gränsen mellan de marxistiska, ekonomiska/kulturella begreppen om bas och överbyggnad, men även gränsen mellan det materiella och den immateriella tankevärlden.³⁰ Utgångspunkten för teorin blir således att hela den sociala tillvaron som vi människor befinner oss i är diskursivt konstruerad.³¹

Mouffe och Laclau menar också att även den sociala tillvaron och inte bara språket styrs genom diskurser, vårt sätt att agera socialt och kroppsligt med varandra styrs alltså på samma sätt som språket och våra tankar. Klassdiskursen var en av de många diskurser som bestämde de sociala subjekten, arbetarna, dessa styrdes således av fler maktordningar samtidigt. Klass bygger på flera meningssystem som inte endast har med ekonomi och förhållandet till produktionsmedlen att göra.³² Utgångspunkten för undersökningen är inte att bestämma klass eller klasspositioner eller definiera klass som sådant utan att analysera den klassdiskurs som förmedlas i artiklarna i *Handelsnytt*, i relation till den historiska kontext de är publicerade i. Genom att tala om diskurser i stället för det marxistiska bas och överbyggnad blir postmarxismen ett sätt att se alla sanningar formade efter olika intressen, alltså en objektiv

---

²⁹ Holgersson, Ulrika, *Klass: feministiska och kulturanalytiska perspektiv*. Lund, 2011s. 99.

³⁰ Holgersson, 2011, s 139-140.

³¹ Holgersson definierar Michel Foucaults diskursbegrepp genom att mena att en diskurs "kan definieras som en tillämpning av vissa regler för vad man i ett visst sammanhang får eller kan tänka och säga, liksom för vad som uppfattas som sant eller falskt överhuvudtaget." Holgersson, 2011, s.75.

³² Holgersson, 2011, s. 143-144.

sanning om klass finns inte, som det marxistiska begreppet *klass i sig* menar.³³ En klassidentitet följer inte nödvändigtvis en viss klassposition. För Mouffe och Laclau är inte en enad klass ett tänkbart fenomen, de skriver så här

Det är nödvändigt att analysera mångfalden av olika och ofta motsägelsefulla positioner och att överge tanken på en fullständigt enad och homogen agent, som den klassiska diskursens ”arbetarklass”.³⁴

Ytterligare dimensioner av makthierarkier som då ”arbetar” tillsammans med klass som undersökningen utgår ifrån är som sagt genus och etnicitet. Yvonne Hirdmans genuskontrakt är redan redogjorda för och det är hennes teorier kring samhällets och fackets genussystem som fungerar som utgångspunkt. Eva Gothlin beskriver Hirdmans genussystem som inte bara ett sätt att kategorisera människor utan också ett sätt att skapa institutioner, praktiker och föreställningar om allt det som rör manligt/kvinnligt. Det är ett sätt att uttrycka makt likväl som att förmedla, konstruera och reproducera den om igen.³⁵ I Hirdmans genusbegrepp finns ett antagande om en hierarkisk ordning, till denna teori finns kritiker som menar att det inte är en nödvändighet alla gånger. De talar i stället om en *asymmetri* i genusordningen som inte nödvändigtvis är hierarkisk. För denna undersökning kommer dock Hirdmans teori om ett hierarkiskt genussystem vara aktuell då utgångspunkten att samhället och facket är uppbyggt efter genussystemets två logiker, könens isärhållande och den ”manliga normens primat” är central. Isärhållandets ”lag” representerar de strukturer, sysslor, platser och egenskaper som fungerar särskiljande mellan könen. Grunden för idén ligger i arbetsdelningen och i de föreställningar kring manligt/kvinnligt som skapar mening men också makt. Hirdman menar att en genusformering, ”görande”, legitimeras genom just särskiljandet av den andra. Det är utifrån andra vi definierar oss själva men genusformeringarna bygger på de biologiska olikheterna och då främst den reproduktiva förmågan eller oförmågan.³⁶

Jesper Johansson utvecklar utgångspunkten ytterligare och gör en tydligare koppling till LO. Han menar att rörelsen generellt sett vuxit fram ur en klassbaserad kontext, där andra identiteter än klass tenderat att försvinna i just klassperspektivets överordnande ställning. Han menar dock att LO aldrig förnekat att det skulle finnas någon underordning av exempelvis

---

³³ Holgersson, 2011, s. 99.

³⁴ Holgersson, 2011, s.142.

³⁵ Gothlin 1999, s. 5.

³⁶ Hirdman, Yvonne, Genussystemet- reflexioner kring kvinnors sociala underordning, *Genushistoria: en historiografisk exposé*, Carlsson Wetterberg, Christina & Jansdotter, Anna (red.), s. 113-133, Lund 2004, s.118.

kvinnor men det har aldrig betraktats som ett resultat av den egna organisationens föreställningar eller hierarki utan snarare skyllts på det kapitalistiska systemet. Klasskampen har givits företräde och genusbaserade och även etniska orättvisor negligerats. Intressant här är hur rädslan för intern splittring i organisationen vid ett eventuellt erkännande av en kvinnlig underordning inte bara skulle handla om rädslan för en oenig och därmed försvagad organisation. Kritiker har också menat att den egna fackliga förståelsen av klass och det så kallade könsneutrala klassperspektivet egentligen är manligt konstruerat. Genom historien har facket dominerats av män vilka har förkroppsligat en manlig genusordning och då en manlig arbetaridentitet.³⁷ Även om LO och fackföreningarna har betraktats sig som könsneutrala, menar Johansson, att det ändå är en hierarkisk genusordning som har präglat organisationerna genom historien och kvinnor har konstruerats som problematiska, både i lönearbete och som medlemmar i facket. Kvinnorna och deras förutsättningar satt i relation till den manliga normen som rådde i arbetet och facket var svårförenliga, genom kombinationen lönearbete och hemarbete. De ansågs inte vara fullvärdiga arbetare.³⁸ Johansson framför här de poänger med genussystemet och hur den kan tillämpas på den fackliga organisationen vilket är en värdefull riktlinje för denna studie.

Likt Hirdmans genussystem, där vi definierar oss själva utifrån andra menar Fredrik Barth med sin teori rörande etnicitet att det är en social process där begreppet inte kan existera av sig självt. Den här undersökningen kommer med andra ord inte utgå ifrån att etnicitet skulle vara en förutbestämd existens där ett "etniskt arv" förs vidare från generation till generation. Men även om denna arvs- teori inte har störst genomslag i forskningen idag bör tanken om det "etniska arvet" ändå inte helt avfärdas. Då artiklarna skrevs under 1961-1976 kan denna föreställning om etnicitet återspeglas i retoriken. Dock är utgångspunkten att etnicitet är en social konstruktion som uppstår då flera kollektiv möts, integrerar med varandra och sedermera definieras i relation till den andra gruppen. Uppdelningen "vi" och "de" blir ett faktum mellan dessa kollektiv, som enligt Barth då ska bestå av ett samspel mellan just kultur och social struktur och dessa båda är sammanlänkade och föränderliga. Att en kultur skulle tolkas som något enhetligt och absolut motsätter sig Barth, utan det rör sig i stället om ett dynamiskt fenomen, sammanflätat med andra underordningskategorier som klass och kön.³⁹

---

³⁷ Johansson, 2008, s. 68-69.

³⁸ Johansson, 2008, s. 69-70.

³⁹ Peterson & Ålund, 2007. S. 16-17.

Frågeställning

Analysen sker utefter följande frågeställning:

- Vilka föreställningar utifrån klass, genus och etnicitet rådde gentemot invandrade arbetare, män i allmänhet och kvinnor i synnerhet, inom Handelsanställdas förbunds avtalsområde och på vilket sätt uttrycktes dessa föreställningar?

Invandrade kvinnor i Handels- en analys

Analysen följer i två olika delar, eftersom det skedde en skiftning i retoriken vad gäller omskrivningen av invandrade arbetare från 1960-talet till 1970-talet blir det ett naturligt brott i undersökningen. De analyseras i kronologisk ordning.

1960-talet och "utlänningarna"

Artiklarna från 1960-talet är skrivna under årtiondets andra hälft och det är först under 1964 som en indikation till en invandrad arbetskraft görs, då i en arbetsmarknadsartikel. Under detta årtionde förs diskussioner både inom Handels och även andra förbund med LO i spetsen huruvida de gifta kvinnorna och de partiellt arbetsföra skall ut på arbetsmarknaden i större utsträckning för att undvika utländsk arbetskraft.⁴⁰ Men författaren till artikeln i Handelsnytt menar att "ibland" måste man söka arbetskraft i andra länder.⁴¹ Nästkommande år publiceras en artikel under rubriken *Information till utlänningar*, som inleds;

Vi får allt fler utlänningar på den svenska arbetsmarknaden, även inom vissa sektorer av varudistributionen. De behövs eftersom vi i den högkonjunktur som råder har brist på arbetskraft, totalt sett.⁴²

Genomgående för artikeln är den "vi" och "de"- mentalitet där det sociala och kulturella särskiljandet blir framträdande. Svenska arbetare beskrivs motsätta sig det faktum att deras utländska kollegor väljer att inte organisera sig fackligt.⁴³ Det är således inte heller en artikel som direkt vänder sig till "utlänningar" utan snarare en artikel om dem för den svenska handelsarbetaren. En tolkning kan vara att syftet med texten är att ge information till medlemmarna. "Utlänningarnas" okunnighet drabbar inte bara dem själva utan också den

---

⁴⁰ Hirdman, 1998, s.193.

⁴¹ Olsson, Gunnar, "Arbetsmarknad i omvandling", *Handelsnytt*, 1964:9, s. 28.

⁴² "Information till utlänningar", *Handelsnytt*, 1965:3, s. 64.

⁴³ Peterson & Ålund, 2007. S. 16-17.

fackliga solidariteten, och detta får inte fortgå utan de ska utbildas om de vedertagna ”regler” som gäller på arbetsplatsen.⁴⁴

Förslaget om en upplysningskrift för ”utlänningar” som är upphov till artikeln ska informera om deras lagliga rättigheter och skyldigheter, sociala förmåner och skattebestämmelser osv. I själva verket verkar dock syftet vara att redogöra för vad man anser vara väl befogad kritik från LO:s sida, då det saknas utförlig information gällande arbetsmarknaden och hur den fungerar. LO anser;

[...]att det ur saklig synpunkt hade varit värdefullt att i skriften upplysa om att det i Sverige är vedertaget att anställda är fackligt organiserade och att det kan vara svårt att få sina rättigheter tillvaratagna utan facklig tillhörighet.⁴⁵

I den föreslagna informationsskriften ska det upplysas om de rättigheter som faller utanför lagstiftning och inom den fackliga sfären, kritiken mot den ”utomstående” informerande parten låter sig inte väntas på och här uppges tydligt vad som är värdefullt för de invandrade arbetarna att få kunskap om. I enlighet med Johanssons forskning och som jag nämnt ovan kan kritiken och aktionen bakom inte bara fungera som ett skydd för ”utlänningarna” i sig utan framförallt för de svenska arbetarna från både inre motsättningar på arbetsplatsen men också ett hot om *underbudskonkurrens*.⁴⁶

Svårigheterna med att få ”utlänningarna” att organisera sig ter sig signifikativt för 1960-talets artiklar. Orsaker som uppges i varje fall är okunnighet, misstänksamhet och språksvårigheter. Det görs en generalisering kring invandrarnas tidigare erfarenheter eller också brist på tidigare erfarenheter av en fackföreningsrörelse i hemlandet.⁴⁷ Det är en grov generalisering med tanke på att det 1966, enligt Handelsnytt, fanns 175 000 arbetsanmälda utlänningar i Sverige.⁴⁸ Baserat på tidigare nämnda tabell av Svanberg, är det en varierande etnisk bakgrund och då tillika varierande erfarenhet av fackföreningsrörelsens verksamhet.⁴⁹ Misstanken mot rörelsen kan delvis också ligga i språkproblematiken, vilket också påpekas. I de tre artiklar som behandlar problemen som uppstår med ”utlänningar” på arbetsmarknaden beskrivs alla som okunniga gällande det ”svenska sättet”, det brukliga på arbetsplatsen, vilket

---

⁴⁴ Johansson, 2008, s. 170-172.

⁴⁵ ”Information till utlänningar”, *Handelsnytt*, 1965:3, s.64.

⁴⁶ Johansson, 2008 s. 354.

⁴⁷ ”Sverige ”missionerar”- men hur har vi det själva?”, *Handelsnytt*, 1966:10, s.3.

⁴⁸ ”175.000 utlänningar arbetar i Sverige”, *Handelsnytt*, 1966:10, s.22.

⁴⁹ Svanberg, 2005, s.23.

explicit uttrycks som fackföreningsrörelsens etablerade normer. Ytterligare orsaker till oorganiserad arbetskraft inom handeln framkommer i en ledardebatt i 1966 års sista utgåva, här diskuteras ”utlänningarnas” otillräckliga förståelse av fackets roll på arbetsmarknaden, också här generaliseras de invandrade arbetarna och hamnar alla i kategorin ”okunniga utlänningar”. Även det faktum att företag hellre utnyttjar oorganiserade än de fackligt anslutna tas upp i ledaren. Värderingen i ”utnyttja” låtes inte gå obemärkt förbi utan författaren lägger vikt vid att framhålla att det finns många som inte vågar ansluta sig men också bristen på solidaritet mot sina kollegor uppges som skäl likt okunskap.⁵⁰ Men trots att den här debatten skulle kunna gälla hela arbetsmarknaden, även de invandrade arbetarna, finns det ett särskiljande i texten. Överseendet med de invandrade arbetarnas misstänksamhet mot facket ställs här i kontrast till svenskarnas brist på kurage och solidaritet med sina anslutna medarbetare. Det utanförskap, som de invandrade arbetarna hamnade i, kan ses som ett exempel på det faktum som Mouffe och Laclau menar, en klassposition innebär inte nödvändigtvis samma klassidentitet. De invandrade arbetarna föll utanför den klassdiskurs och de regler som den bar på. Den invandrade arbetaren må ha haft liknande materiella förutsättningar som den svenske arbetaren men hamnade utanför den diskursiva ramen och fackliga gemenskapen, vilket innebar svårigheter för både de invandrade och för facket.⁵¹

Det fanns en uttalad rädsla inom fackföreningsrörelsen att detta utanförskap skulle ge upphov till motsättningar mellan de inhemska och de invandrade arbetarna. Detta ville man från förbundets sida till synes försöka undvika och i stället inkludera dem genom att värva dem som medlemmar i sin fackförening.⁵² Därför är de trots allt med i debatten på ett hörn. Men som sagt finns det ett visst överseende med de invandrades uteblivna medlemskap.

Trots att debattartikeln å ena sidan vill påpeka vikten av facklig organisering så ger den å andra sidan också en uppfattning av att ”utlänningarna” är en egen kategori av oorganiserade, som nämnts ovan, ytterligare ett prov på särskiljande inom förbundet. De ska vara med i ”gänget”, men de faller likväl under en kulturell och social konstruktion som inte är integrerad med den svenska arbetsmarknaden. När författaren bakom ledaren skriver om den ”oorganiserade arbetaren” inom handeln och riktar kritik mot dennes ”brist på mod” och oförståeliga ovilja till ett medlemskap ges inget explicit uttryck för att det skulle innefatta

---

⁵⁰ ”Sverige ”missionerar”- men hur har vi det själva?”, *Handelsnytt*, 1966:10, s.4.

⁵¹ Holgersson, 2011, s.142.

⁵² Johansson, 2008, s. 171-172.

denna kategori av ”utlänningar” utan syftar nog snarare på den inhemska kvinnliga ”organiserade deltidsarbetaren”, kvinnorna var sedan 1955 var majoritet i förbundet. Här görs också en ansats mot att tilltala arbetare inom andra förbund. Genom att beskriva en familjesituation där hustrun är deltidsanställd inom handeln ville man visa på att kvinnans medlemskap i förlängningen skulle vara gynnsam för alla organiserade.⁵³ Detta uttalande ger en fingervisning om att det generellt är kvinnorna som måste organisera sig i större utsträckning. I kategorin kvinnor ingår dock inte alla av det kvinnliga könet i den fackliga retoriken, så som i de los Reyes diskussion kring de invandrade kvinnorna som ”icke-kvinnor”⁵⁴ som ingår i den i sig könlösa gruppen- ”utlänningar”. Dock framgår det egentligen inte heller av debattartikeln vilka kategorier som innefattas eller uteblir, det enda som vi kan konstatera med säkerhet är att författaren gör en åtskillnad mellan medlemmarna.

Under 1960-talets slut skärptes invandringspolitiken vilket också avspeglades i ett reportage där en sammanhörande artikel informerar läsaren om de många gånger svåra förutsättningar som de invandrade arbetarna upplever vid invandringen till Sverige. Här uttrycks den fackliga ambivalens gällande arbetskraftsinvandringen, där arbetskraften är en nödvändighet men samtidigt medför redan nämnda problem.⁵⁵ Reportaget får en idealiserande karaktär där en solskenshistoria presenteras huruvida invandrarproblematiken hanteras på Mjölcentralen i Stockholm. För reportaget intervjuas fackklubbsordföranden på arbetsplatsen och det framkommer att ett personligt engagemang från en enskild individ till stor del är en viktig drivkraft, i detta fall ordföranden själv. ”Från fackklubbens sida har vi ansett det vara en mycket angelägen uppgift att hjälpa våra utländska kollegor till rätta.”⁵⁶

Detta uppger ordföranden i intervjun och fortsätter med att poängtera nödvändigheten med att de utländska arbetarna får ta del av informationen kring lönesystem, skatter, förmåner, hur det svenska samhället samt företaget de arbetar för, och hur fackföreningen fungerar. Turkarnas arbetarbakgrund och familjesituation redogörs också för i reportaget och deras prekära bostadssituation med dåliga villkor och dåligt utrymme för att slutligen avslutas med fackklubbordförandens uttalande

---

⁵³ ”Sverige ”missionerar”- men hur har vi det själva?”, *Handelsnytt*, 1966:10, s.5.

⁵⁴ de los Reyes, 2004, s.197.

⁵⁵ ”175.000 utlänningar arbetar i Sverige”, *Handelsnytt*, 1966:10, s.22.

⁵⁶ ”Fackklubben och ledningen hos MC hjälper 12 turkar och en japan att lära svenska”, *Handelsnytt*, 1966:10, s. 23.

Jag vill framhålla att det här är bra och hyggliga människor, säger Ingvar Grahn. De är skötsamma och omtyckta av arbetsledningen, snygga och trevliga och värda allt stöd de kan få.⁵⁷

Reportaget med den anslutande artikeln målar upp en motsägelsefull och varierande bild av arbetskraftsinvandringen och de invandrade arbetarna. Under tidsperioden då artikeln publicerades förhandlades det kring invandringspolitiska restriktioner, där påtryckningar från fackföreningsrörelsen var av betydelse.⁵⁸ Fackförbundens ståndpunkt i ämnet uttrycks i artikeln och man argumenterar för en restriktivare politik genom de utländska arbetarnas svåra situation vid ankomsten utan vare sig arbetstillstånd, anställning eller bostad. Så samtidigt som kritik riktas mot invandringen publiceras i anslutning ett reportage om en fackklubb som lär de ”hyggliga turkarna” svenska.⁵⁹ Behovet av en fungerande språkundervisning och information till den utländska arbetskraften har redan varit aktuellt ett tag men i reportaget går man ett steg längre. Handelsnytt mänskliggör här den utländska arbetskraften, dels genom att ge dem ansikten och dels genom att berätta deras historia. De invandrade arbetarna blir alltså härigenom människor istället för att endast vara statistik på ett papper. Beskrivningen av deras bakgrund som arbetare i hemlandet behöver inte ha någon underliggande mening mer än att väcka läsarens intresse. Men att just göra så i detta fall kan tolkas som ett uttryck för de gemensamma erfarenheterna ur ett klassperspektiv, för att argumentera för deras hemmahörande i facket och att minska åtskillnaden mellan den svenska handelsarbetaren och den utländska.

I fackklubbsordförandens citat beskrivs den utländska arbetaren som skötsam, snygg och trevlig, att detta behövdes uttryckas leder till att man ställer sig frågan: Fanns det en utbredd uppfattning om att de utländska arbetarna inte skulle vara vare sig trevliga eller skötsamma? Citatet som med största sannolikt syftade till att ge en mer upplyftande bild och framhålla den utländska arbetskraftens duglighet bidrar till skapandet och upprätthållandet av den sociala konstruktionen av oss och ”de andra”.⁶⁰

”Så här gör vi inte i Sverige. Vi brukar göra så här”

I övergången mot 1970-talet står det klart att det tidigare resonemanget kring ”utlänningarna” som endast skulle komma till Sverige för att arbeta tillfälligt under en begränsad period visade

---

⁵⁷”Fackklubben och ledningen hos MC hjälper 12 turkar och en japan att lära svenska”, *Handelsnytt*, 1966:10, s.25.

⁵⁸ Svanberg, 2005, s. 33.

⁵⁹”Fackklubben och ledningen hos MC hjälper 12 turkar och en japan att lära svenska”, *Handelsnytt*, 1966:10, s.23.

⁶⁰ Peterson & Ålund, 2007. S. 16.

sig vara felaktigt. Insikten om att den utländska arbetaren skulle stanna drev benämningen av densamme allt mer mot invandrarbegreppet. I artiklarna från 1970-talets första hälft framgår den här skiftningen i retoriken, men om det beror på att invandringen fick en mer permanent karaktär går inte att säga med säkerhet. Däremot är det en slutsats som inte är orimlig, baserat på den tydliga förskjutning man ser både retoriskt och invandrapolitiskt. Diskussionen kring invandrarnas medlemskap, eller bristen på det, var i princip frånvarande under tidigare år, och det sågs inte som ett egentligt problem inom LO förrän under 1970-talet.⁶¹

Majoriteten av artiklarna från årtiondet påvisar en förändring av invandrapolitiken. I samband med en LO-konferens 1970, där invandrarfrågan behandlades, publicerade Handelsnytt artikeln: *Vi behöver en aktivare politik för invandring*.⁶² Vid en snabb genomläsning kan det dock konstateras att det inte är en aktivare invandringspolitik som efterfrågas utan snarare invandrapolitik. Svanberg använder begreppen på följande sätt i sin avhandling, invandringspolitiken avgör vem som ska få resa in, om denne skall få stanna osv. medan invandrapolitiken rör dessa beviljande invandrare, hur dessa ska integreras i samhället och på arbetsmarknaden.⁶³ Handelsnytt förklarar:

Bland de problem som möter invandrarna hör anpassningen i arbetet, bostadsfrågans lösning, barnens skolgång och familjernas möjlighet att uppleva gemenskap med medborgarna i det nya landet. Det är klart att de här problemen har uppmärksammats.⁶⁴

Lennart Svensson som är författare till artikeln påpekar här det faktum att anpassningsproblematiken inte försvinner efter att invandrarna erhållit ett svenskt medborgarskap och ger i citatet ovan några exempel på dessa problem. Ingen åtskillnad görs på manliga respektive kvinnliga problem utan genom hela artikeln nämns endast den könlösa, kollektiva beteckningen, invandrare. I debatten kring invandrarfrågan kritiserades de insatser som gjorts från statligt håll men också organisationernas, alltså fackföreningarna och företagens sida men här slår författaren tillbaka mot kritiken. Han menar att det visst har förekommit insatser, men han menar att mer måste göras för att underlätta *anpassningen*. Från 1970-talet går det att se en förstärkning av anpassningsbegreppet, eftersom insikten om de ”invandrarnas” varande i landet övergått till ett permanent tillstånd ska invandrarfrågan i stället utgå ifrån en anpassningspolitik. I artikeln framgår det att en statlig utredning arbetar

---

⁶¹ Johansson, 2008, s.183.

⁶² Svensson, Lennart, ”Vi behöver en aktivare politik för invandring”, *Handelsnytt*, 1970:2, s.14.

⁶³ Svanberg, *Arbetets relationer och etniska dimensioner*, 2010.

⁶⁴ Svensson, Lennart, ”Vi behöver en aktivare politik för invandring”, *Handelsnytt*, 1970:2, s.14.

med att ta fram ett långsiktigt program för invandrarnas anpassning. Rubriken till detta avsnitt uttrycker på ett slående sätt den innebörd anpassningspolitiken många gånger hade, vilket kanske även Jesper Johansson ansåg när han valde citatet som titel på sin avhandling.

Centralt för invandrarproblematiken blir således språkfrågan, som har varit ett genomgående problem ända från när arbetskraftsinvandringen tog sin början. Nu kräver fackföreningsrörelsen med LO i spetsen att svenskundervisningen bör intensifieras. Det är alltså inte längre tal om det oorganiserade ansvar som låg på enskilda, engagerade personer från fackföreningen i samförstånd med företagen, undervisningen bedrevs dock inte på betald arbetstid, som exemplet på Mjölcentralen i Stockholm. Nu betonar Invandrarverket, enligt Svensson, att en intensivkurs på ett par månader efter ankomst är nödvändig vilket också ska följas upp på själva arbetet med ytterligare undervisning. ”Arbetsgivarna bör svara ekonomiskt för den saken.” Detta uttalande är helt i enlighet med den linje LO förespråkade. LO krävde i ett förslag till Landssekretariatet 1970 att ta ett större ansvar för undervisningen och att den skulle ske på betald arbetstid under minst 200 timmar.⁶⁵ Svensson menar också att de invandrare som fått en grundläggande utbildning i svenska vid ankomsten och på arbetet är lättare att rekrytera till studier på fritiden.⁶⁶

Svensson går sedan in på nästa problem med språkundervisningen och det faktum att trots att om en sådan intensivutbildning på svenska skulle genomföras är det likväl viktigt att ge ut information på invandrarnas modersmål. Språkundervisningen knyts hela tiden an till fackföreningen och dess arbete, för organiseringen av invandraren är en förståelse central. Tidigare tenderade dock organiseringsarbetet snarare att gå ut på ett förutsättningslöst medlemskap i samband med anställningen för att motverka inre motsättningar mellan infödda och invandrade arbetare. Nu skall kontakten med facket trappas upp på arbetsplatsen och bli en naturlighet för de invandrade och de ska ta del av alla avtal, lagar och vedertagna ”sedvänjor”.⁶⁷ Det är åtminstone författarens och också Handels utgångspunkt. Huruvida utvecklingen följde denna bana framgår inte av någon av artiklarna. Intressant är också att ingenstans i artikeln nämns några åtgärder för att främja ett mer aktivt deltagande i fackföreningen i form av förtroendeuppdrag.

---

⁶⁵ Johansson, 2008, s.184.

⁶⁶ Svensson, Lennart, ”Vi behöver en aktivare politik för invandring”, *Handelsnytt*, 1970:2, s.14.

⁶⁷ Svensson, Lennart, ”Vi behöver en aktivare politik för invandring”, *Handelsnytt*, 1970:2, s.14.

Artikelns tyngdpunkt, ligger på facket som nyckelspelare i språkfrågan och anpassningen av invandrarna bekräftas av den beskrivning som Johansson gör i sin avhandling. Han menar att LO fungerade som samordnare bakom de fackliga åtgärder som syftade att skapa gynnsammare förutsättningar för anpassningen; det gällde ökade satsningar på just information, introduktion och utbildning. Man såg på invandrapolitiken som en socialiseringsprocess där invandrarna skulle naturaliseras och inordnas i den samhällsliga ordningen. I de kurs- och utbildningsmaterial som togs fram förmedlades ofta just budskapet, ”så här har vi gjort och så här gör vi i Sverige”.⁶⁸ Språkundervisningen var under 1970-talet den viktigaste frågan på den fackliga dagordningen under invandrapolitiska åtgärder vilket artikeln i *Handelsnytt* också återspeglar tydligt.

Själva syftet med artikeln, är som jag var inne på tidigare, att det behövs en mer aktiv invandrapolitik och att belysa invandrarproblematiken. Invandrapolitiken som förespråkas av författaren är den anpassningslinje som egentligen inte är en helt ny idé. Redan under 1960-talet fanns anpassning med i den fackliga retoriken, men nu blir det en tydligare skärpning av kravet om anpassningsåtgärder. Författaren kritiserar och påpekar sedan områden där en förbättring kan ske för att underlätta invandrarnas anpassning. Språkfrågan är redan redogjord för men sedan tar författaren upp *Invandartidningen*.⁶⁹ Den kom ut en gång i veckan i fem språk, men den nådde endast ut till de 27 000 som prenumererade på den. Den hade en informerande funktion och blev en del av den önskade anpassningen. Dock fanns här alltså ett distributionsproblem då den inte nådde ut till invandrare i den utsträckningen som var önskvärd, vilket författaren i *Handelsnytt* anger som motivering för förslaget om en gratis prenumeration för alla invandrare de första två åren efter ankomsten.⁷⁰

Fler förslag för ytterligare insatser gäller invandrarnas egna organisationer, dessas betydelse är viktigt ur två hänseenden. Dels som länk till hemlandet och dess politiska och kulturella utveckling och dels att underlätta anpassningen i Sverige. Svensson påpekar att båda delarna är värdefulla men att den förstnämnda här har överbetonats, särskilt från finskt håll. Han gör en passning åt ”Centralförbundet för finska föreningar i Sverige” som han anser har i allt för stor utsträckning verkat för att bevara finskheten och därmed försvårade anpassningen till det

---

⁶⁸ Johansson, 2008, s.357.

⁶⁹ I artikeln framgår inte exakt vilken typ av tidskrift detta är eller vem som ger ut den. Enligt: *Nationalencyklopedin*, <http://www.ne.se/invandartidningen>, sökord invandartidningen, 2012-05-07, grundades den 1967 och lades ner 1998. Den gavs ut av en stiftelse med samma namn, under Arbetsmarknadsdepartementet. Tidningen finns kvar idag under namnet Sesam och ges sedan 2002 ut av mediekooperativet Fria Tidningar.

⁷⁰ Svensson, Lennart, ”Vi behöver en aktivare politik för invandring”, *Handelsnytt*, 1970:2, s.14.

svenska samhället. En förändring var dock på gång och det är ett positivt tecken för anpassningen, menar Svensson, eftersom dessa föreningar skulle kunna göra mycket för att underlätta genom sin verksamhet. Även TV-mediet tas upp som ett forum där Sverige och svenskheten borde tas upp i de finskspråkiga program som visades för att också bidra till anpassningen. I ett kortare stycke i artikeln tas också ”anpassningen av svenskarna” upp där Svensson menar att, trots att Sverige fått så många invandrare, vet svenskarna oroväckande lite om de problem som möter dem. Därför anser han att organisationerna men också den enskilda människan kan göra mer för att öka förståelsen. ”Det skulle ha stor betydelse om vi gjorde våra organisationer mera inbjudande för invandrarna”.⁷¹ Vi och de- perspektivet blir tydligt i detta korta stycke där vi- svenskar- ska försöka förstå och ta till oss invandrarproblematiken, däremot ges inga konkreta förslag för hur en sådan förståelse ska uppnås. Utan i slutändan verkar det ändå handla om att invandrarna skall bli medlemmar och inordnas i den fackliga ordningen och därav få en förståelse för svenskheten och anpassa sig till den.

Artikelns sista spalt tar upp den politiska situationen när det kommer till invandrarna, eller snarare vilken politik dessa möjligtvis ansluter sig till. Inledningsvis nämner Svensson ”de vilda strejkerna” och vilken roll kommunisterna haft i dessa. Även om författaren inte ger mer bakgrund till dessa strejker är de centrala i frågan om invandrapolitiken och åtgärdsprogrammen. Under årsskiftet 1969-1970 kulminerade en strejkvåg på den svenska arbetsmarknaden med gruvstrejken i Kiruna och efter detta ändrade LO radikalt synen på invandrapolitiska åtgärder. Enligt Johansson konstruerades en problembild där ”kommunister” och ”utlänningar” kopplades ihop ansågs vara orsaken till den ökade strejffrekvensen.

Radikaliseringen oroade LO-ledningen som betecknade den som ett potentiellt hot mot den etablerade ordningen av arbetsfred, institutionaliserat klassarbete på arbetsmarknaden och den socialdemokratiska dominansen inom fackföreningsrörelsen.⁷²

Den här konstruerade problembilden av de okunniga invandrarna som inblandade i strejkerna fungerade enligt Johansson som en katalysator och det första åtgärdsprogrammet formulerades av LO. Artikeln går sedan vidare i problemet med där den här påstådda inblandningen och de åtgärder som vidtogs fick konsekvensen att invandrarna trodde det var

---

⁷¹ Svensson, Lennart, ”Vi behöver en aktivare politik för invandring”, *Handelsnytt*, 1970:2, s.14.

⁷² Johansson, 2008, s.357.

förbjudet att engagera sig politiskt. Här gör Svensson en markering att så inte är fallet, utan tvärtom bör invandrarna uppmuntras till att vara politiskt verksamma, eftersom det är ett led i anpassningen och ger en förståelse för samhället och den klassdiskurs som är gällande. Det ges ingen direkt uttalad ideologisk favör åt något håll om än indirekt, då Svensson påstår att det endast är Socialdemokraterna som visat någon aktivitet av de politiska partierna för att engagera invandrarna. Den politiska eller ideologiska implementeringen tar också Johansson upp i sitt resultat, här blir svenskundervisningen och inflytandet över den avgörande. Undervisningen blir ett forum för den fackliga retoriken och ett sätt att förmedla sina värderingar vilket ledde till en konflikt med SAF, Svenska Arbetsgivareföreningen, och företagen som även de ville ha inflytande över de värderingar som överförs via utbildningsmaterialet. Men för LO gällde det inte bara att hålla högern borta utan också de vänsterradikala tankeströmningarna.⁷³ Artikeln ger också ett exempel på ett annat hot mot den fackliga ordningen. Svensson skriver att alla partierna bör ta ansvar för att försöka politiskt aktivera invandrarna annars ”finns det risk för att invandrarna kanaliseras sin politiska aktivitet i andra fåror.”⁷⁴ Enligt författaren hade det ryktats om ett bildande av ett invandrarparti vilket då skulle bidra till att skärpa de inre motsättningar som redan existerar mellan de inhemska arbetarna och de invandrade. Detta skulle varken gynna invandrarna i deras situation eller möjligheten att påverka den, menar Svensson. Nog för att Svensson möjligtvis skulle ha rätt i att detta inte alls skulle öka deras påverkan, är frågan hur mycket som gjordes för att ”vidga intresset för invandrarfrågorna inom de partier som finns”? Huruvida de politiska partierna vidgade sitt intresse för dessa frågor är inte i fokus för denna undersökning, däremot är frågornas prioritet på den fackliga dagordningen relevant. Woukko Knocke skriver i en artikel i tidskriften *Arbetarhistoria* om just invandrarernas ställning i fackföreningsrörelsen från arbetskraftsinvandringen och framåt och redogör där för hur LO behandlat invandrarfrågan.⁷⁵ Slutsatsen blev att dessa frågor marginaliserades och ett ”organisatoriskt särskiljande”⁷⁶ realiserades och konkretiserades genom de invandrarkommittéer som bildas 1976. Det var alltså först i den senare halvan av 1970-talet som denna modell

---

⁷³ Johansson, 2008, s.358.

⁷⁴ Svensson, Lennart, ”Vi behöver en aktivare politik för invandring”, *Handelsnytt*, 1970:2, s.14.

⁷⁵ Knocke Woukko, ”Sist på dagordningen? Invandringen, den invandrade arbetskraften och facket i Sverige”, *Arbetarhistoria*, 1997:82, s.5-8.

⁷⁶ Jesper Johansson använder detta begrepp när han redogör för de invandrarkommittéer som Knocke tar upp i sin artikel. Det uppstod paradoxala problem med kommittéerna då det gäller handläggningen med de invandrarpolitiska frågorna hamnade i marginalen och överläts åt medlemmar med invandrarbakgrund trots att detta inte var meningen. Dessa kommittéedamöter upplevde många gånger att deras verksamhet hade låg prioritet och var sidofrågor till den ”ordinarie” fackliga verksamheten. 2008, s.361-362.

inrättades med syftet att utbilda förtroendevalda och andra fackliga funktionärer och att uppmärksamma invandrarfrågorna också som ett led i utvecklingen av den invandrades anpassning.⁷⁷ Detta särskiljande är ingen nyhet inom den fackliga rörelsen, bara något decennium tidigare upprättades en särskild kvinnokommitté i uppgift att verka för kvinnornas rätt till arbete och likalön, en kommitté som med tiden spelade ut sin rätt och omvandlades till familjerådet, och var då återigen i dominerat av manligt inflytande.⁷⁸

Artikelns sista stycke utgör en uppmuntrande avslutning där författaren påpekar att det är endast en antydning till alla de frågor som rör invandrapolitiken som gjorts och att det finns betydligt fler. Dessa 500 000 invandrare uppges av Svensson vara en förutsättning för standardutvecklingen i landet och därför måste ”vi” vara öppna för nya vägar och vara beredda för att göra de insatser som krävs för att underlätta ”deras” anpassning. ”Invandrare och infödda måste hjälpas åt,”⁷⁹ avslutar Lennart Svensson artikeln. Sammanfattningsvis är den i samtiden centrala anpassningspolitiken tydlig i artikeln och tyngdpunkten läggs på den fackliga nyckelrollen i den. Precis som Johansson skriver angående LO:s förhållningssätt till frågorna lyser igenom på flera ställen. Den fackliga retoriken, där klassidentiteten går före den etniska men också den könsliga är grundläggande. Man ville på alla sätt motverka inre splittringar. Denna artikel i *Handelsnytt* kan vara ett exempel på en sådan upplysande retorik riktad mot medlemmarna i Handels. Det är dock tydligt att den här artikeln inte riktar sig direkt mot ”invandrarna” utan mot de infödda svenska medlemmarna och till förbundet i sin helhet. Författarens rekommendationer, påpekanden och kritik vänder sig även till den fackliga organisationen med devisen att det går att göra mer. De invandrade arbetarna måste till varje pris anpassas och det är alltså en linje som förespråkades på många håll och något som LO ansåg centralt. Språkundervisningen utgjorde kärnan i anpassningslinjen och frågan vem/vilka som skulle få inflytande över undervisningen är nära förbundet med ideologiska och politiska agendor. Ännu när denna artikel skrevs hade lagen om ”invandrades” rätt till svenskundervisning på betald arbetstid ännu inte realiserats, det skulle dock ske inom en snar framtid.

---

⁷⁷ Knocke Woukko, ”Sist på dagordningen? Invandringen, den invandrade arbetskraften och facket i Sverige”, *Arbetshistoria*, nr 82, 1997, s.8.

⁷⁸ Hirdman, 1998, s. 286-287.

⁷⁹ Svensson, Lennart, ”Vi behöver en aktivare politik för invandring”, *Handelsnytt*, 1970:2, s.14.

Ut med språket!⁸⁰

Artiklarna som behandlar invandrare och invandrarproblematik mellan 1970-1976 kretsar allt mer kring svenskundervisningen. Diskussionen och de krav som ställts kring att göra undervisningen lagstadgad leder sedermera till att en sådan lag faktiskt träder i kraft den 1 juli 1973. Då ska alla invandrare som inte kan svenska ha rätt till undervisning, de som anstälts efter den 1 juli 1973 har rätt till 240 timmas svenskundervisning under betald arbetstid. Även de invandrare som anstälts före 1973 har rätt till undervisning, som förlades till en femårsperiod. I en kortare artikel från 1973 tillkännages nyheten om den nya lagen och vad den innebär för invandrarna. Även problematiken kring vem som ska hålla i undervisningen berörs och det är först här kritiken från vad artikeln kallar andra ”grupper”. En kvalificerad gissning baserat på en jämförelse med Jesper Johanssons resultat är att dessa grupper då skulle vara SAF, den borgliga opinionen och de vänsterradikala.⁸¹ För de invandrare som är anslutna till ett LO-förbund fann de fackliga organisationerna att ABF lämpligen skulle ha hand om undervisningen. Det är inte endast en språkundervisning det handlar om utan även en samhällsutbildning och en ”bred facklig orientering” skulle dessutom ingå.⁸² Artikeln ger också en historisk motivering varför det ansågs vara lämpligt att just ABF skulle svara för utbildningen. Författaren menar att organisationen har sedan starten 1912 fungerat som arbetarrörelsens bildningsorganisation och detta historiska band mellan LO och ABF är något som de kritiserande ”grupperna” inte vill erkänna. Kritiken gäller enligt artikeln det ”monopol” som ABF nu skulle skaffa sig i och med ansvaret för invandrarnas svensk- och samhällsundervisning. Där vill alltså fackföreningsrörelsen försvara sig med den historiska anknytning organisationerna har med varandra. Det utspelade sig alltså en dragkamp från flera håll kring invandrarnas undervisning och det är inte svårt att se vikten av den möjlighet till en ideologisk påverkan som undervisningen skulle kunna innebära. I en intervju från 1973 beskriver Jalmar Rantanen från LO, hur invandrarnas fackliga anslutning är fördelad. Statistiken han ger är att en klar majoritet av de uppskattade 220 000 invandrarna finns inom LO-kollektivet.⁸³ Denna statistik gör det ännu tydligare varför LO först och främst var mån

---

⁸⁰ ”Ut med språket”, *Handelsnytt*, 1973:8, s.3. Namnet på en TRU-kurs i vardagssvenska som sändes i Sveriges Radio hösten 1973.

⁸¹ Johansson, 2008, s.358.

⁸² ”Invandrare får studera svenska”, *Handelsnytt*, 1973:5, s.21.

⁸³ Rantanen uppger att det finns 600 000 invandrade personer i landet, därav har drygt 200 000 ansökt om svenskt medborgarskap och försvinner då ur invandrarstatistiken. Det är alltså de med utländskt medborgarskap som uppges finnas inom LO-kollektivet., Andersson, Karl-Olof, ”Invandrarna måste bli mer aktiva för att kunna bevaka sina rättigheter”, *Handelsnytt*, 1973:8, s.3.

om att förankra sina värderingar genom undervisningen i ABF:s regi och varför den kritik som riktades mot detta ”monopol” var så intensiv.

Den fackliga språkundervisningen förde också med sig andra aspekter. Redan under arbetskraftsinvandringens tidiga skede fanns jämställdhet och lika rättigheter med i retoriken för den utländska arbetskraften. Huruvida det följdes upp är inte möjligt att dra några slutsatser om av detta material men, oavsett så finns det prov på denna retorik även i Handelsnytt:

All facklig utbildning på arbetsplatserna drivs för LO:s del genom ABF. Invandrarna ska i det fallet vara jämställda med sina arbetskamrater.⁸⁴

Precis som tidigare nämnts går klass före både genus och etnicitet i fackföreningsrörelsen, åtminstone i teorin. Det visas prov på i intervjun med Jalmar Rantanen som fått ett halvt uppslag i Handelsnytt med rubriken: *Invandrarna måste bli mer aktiva för att kunna bevaka sina rättigheter*. Det är en av de första artiklarna eller reportagen, som delvis vänder sig mot invandrarna, och det finns ett kortare sammandrag av reportaget på finska, som då var den största språkgruppen bland de invandrade i Handels eftersom ingen annan översättning görs. Johansson har i sin avhandling en tabell över STULO:s uppskattning av fördelningen av invandrade medlemmar som styrker denna iakttagelse, 80 % av Handels invandrade medlemmar hade 1976, finsk nationalitet.⁸⁵

Men främst vänder sig texten till den svenska läskretsen, och redan i ingressen särskiljs invandraren från den ”riktige” handelsanställda. Sedan kommer språkproblematiken upp men här från ett helt annat perspektiv än tidigare. Språkfrågan handlade tidigare om invandrarernas rätt till undervisning, nu är denna rättighet lagstadgad och Rantanen menar att invandrarna själva är allt för passiva och måste bli mer aktiva för att kunna bevaka sina intressen. Rantanen ger exempel på språksvårigheter specifikt för handeln och det är en av de få i källmaterialet som berör invandrare och inom Handels och inte enbart fackföreningsrörelsen generellt.

Det är absolut första gången som ”invandrarkvinnor” dyker upp i artiklarna, men det görs inte för att egentligen belysa invandrarkvinnornas situation i Handels utan endast för att de i egenskap av kvinnor har svårt att genomföra matinköp till sin familj på grund av

---

⁸⁴ ”Invandrare får studera svenska”, *Handelsnytt*, 1973:5, s.21.

⁸⁵ Johansson, 2008, s.296.

språkförbistringar i matvarubutiken. Detta trots att en inköpsguide, på fem språk gavs ut året innan, ett samarbete mellan Kooperativa Förbundets konsumentinformation och Invandrarverket med syfte att underlätta inköp av dagligvaror för invandrare.⁸⁶ Ändå verkar inte problemet ha avhjälpits med denna inköpsguide men det är inte problemet i sig som är intressant utan hur det framställs i reportaget. Detta exempel på vilka svårigheter som kan uppstå i självbetjätningsbutiker illustreras genom en kassörska och en invandrarkvinna som tror sig inhandla billigt kött men i själva verket håller i en burk med hundmat. Kassörskan har ett förvånat och lite lätt förfärat ansiktsuttryck och en tankebubbla ovanför hennes huvud med texten: "Ska jag våga tala om att det är hundmat?" Här får alltså invandrarkvinnan endast stå som ett exempel för ett problem som visserligen har med språkfrågan att göra men är förbundet med hemmet och den traditionella kvinnorollen. Även kassörskan är en del av den genusordning som är mer eller mindre självklar inom Handels, de kvinnliga handelsanställda arbetar i detaljhandeln och denna kvinnliga arbetsstyrka ter sig etniskt homogen, som den tidigare forskningen visat på.

För en invandrare som arbetar i butik krävs givetvis att man redan kan svenska, men på lagersektorn finns en del invandrare som inte förstår vårt språk och det kan vålla problem både för dem själva och arbetskamraterna.

Även problemen inom lagersektorn illustreras även den, men här är det två män som avbildas, där den unge invandraren står med höjda ögonbryn och armarna längs kroppen och betraktar den äldre och auktoritära, förmodligen, svenske mannen som pekar mot ett dokument med texten, "Möte, Fackklubben." Nog kan det vara så att dessa bilders funktion är att illustrera problematiken som tas upp i reportaget men, dessa illustrationer är också ett uttryck för de föreställningar förbundet hade kring klass, genus och etnicitet. Illustrationen visar på stereotypa föreställningar kring det manliga och kvinnliga i t.ex. arbetsdelningen, men också de stereotypa "okunniga" invandrarna. Citatet ovan avslöjar en del i den arbetsfördelning som kan råda inom förbundet vad det gäller anställda invandrare. Slutsatsen att inte så många invandrade kvinnor främst jobbar inom detaljhandeln och i butik är inte direkt omotiverad, dock bekräftas det i reportaget att det finns ett stort antal "naturaliserade svenskar" i landet, dvs. invandrare som befunnit sig i Sverige en längre tid och dessutom anpassat sig till samhället och förmodat lärt sig språket. Det borde innebära att en del av dessa skulle kunna återfinnas i Handels avtalsområde. Men teckningen illustrerar likväl en svensk,

---

⁸⁶ "Nu finns inköpsguide för invandrare från flera olika länder", *Handelsnytt*, 1972:2, s.16.

kvinnlig kassörska i dagligvaruhandeln, vilket bekräftar den uppfattning den tidigare forskningen gav gällande genusordning och etnisk homogenitet i förbundet. Invandrade kvinnor omnämns inte i Handels historia och bilden i Handelsnytt förstärker den stereotypa bild av hur det såg ut på arbetsplatserna inom avtalsområdet. Även senare i artikeln i intervjun säger Rantanen

Den svenska fackföreningsrörelsen har slagit fast att invandrarna ska behandlas på samma sätt som övriga medlemmar. Ingen diskriminering på grund av nationalitet, ras, språk, religion etc. får förekomma.⁸⁷

Citatet kan analyseras ur flera avseenden men i just detta sammanhang belyser det åter hur invandrarna är könlösa, också i den bemärkelsen att könsdiskriminering inte ens omnämns. Detta motstånd mot diskriminering av invandrare har funnits med i den fackliga retoriken redan från den tidiga arbetskraftsinvandringen men verkade skärpas med tiden. Det kan ha att göra med det faktum att invandringen först var tillfällig men efter hand övergick den till att bli permanent. Detta har jag tagit upp tidigare men, det är viktigt då det är först i och med denna insikt som fackföreningsrörelsen riktigt börjar se över invandringsproblematiken. Även Rantanen tar upp hur resonemanget kring den tillfälliga invandringen visade sig vara felaktig, därav hans uttalande mot diskriminering.

I sista spalten av reportaget bemöter Jalmar Rantanen den borgerliga kritiken mot att fackföreningsrörelsen och socialdemokratin skulle vara ”utlänningsfientlig”, idag skulle termen ”främlingsfientlig” snarare användas än utlänningsfientlig i ett sådant sammanhang. Kritiken bottenar i kraven på begränsning av invandringen, vilket Rantanen avvisar, och menar att vikten ligger i att först och främst få ut de redan invandrade på arbetsmarknaden, samt att arbetslösheten bland svenskar var för stor för att det skulle vara legitimt att öppna upp för ytterligare invandring. Rantanen försvarar sig med att den borgliga uppfattningen kunde leda till motsättningar mellan svenskar och invandrare. Hans slutsats blir ändå att det på sina håll redan fanns en negativ inställning till invandrare men, han menar att LO aktivt arbetar för en attitydförändring ibland de svenska arbetarna.⁸⁸ Rantanens uttalande exemplifierar de diskussioner som fördes kring dels invandringspolitiken, och dels de konsekvenser denna kunde få för invandrapolitiken. Precis som tidigare nämnts fanns en rädsla inom fackföreningsrörelsen för inre splittringar inom arbetarklassen och arbetarrörelsen, i och med

---

⁸⁷ Andersson, Karl-Olof, ”Invandrarna måste bli mer aktiva för att kunna bevaka sina rättigheter”, *Handelsnytt*, 1973:8, s.3.

⁸⁸ Andersson, Karl-Olof, ”Invandrarna måste bli mer aktiva för att kunna bevaka sina rättigheter”, *Handelsnytt*, 1973:8, s.3.

invandrarproblematiken, och med detta reportage visar LO var de står i frågan och nu också börjar ställa krav på större engagemang från invandrarna inför framtiden.

Slutsatser

Invandrarproblematik i ett etniskt homogent förbund?

I forskningsläget ger både Johnny Hjelm och Roger Johansson en bild av ett etniskt homogent förbund som inte nämnvärt hade påverkats av arbetskraftsinvandringen och invandrarproblematiken som uppstod. I analysen av Handelsnyttis artiklar om invandrare blir deras forskning ytterligare bekräftad då både den begränsade mängden artiklar och hur ämnet diskuteras blir talande. Frågeställningen och syftet med denna uppsats gällde främst att se till de föreställningar som fanns om invandrade kvinnor i förbundet utifrån de teoretiska utgångspunkterna klass, genus och etnicitet. De invandrade kvinnorna omnämndes sällan om ens alls som arbetare i förbundets tidning.

Icke existerande "icke-kvinnor" i ett jämlikhetskontrakt

Förutsättningarna för att analysera några föreställningar om invandrarkvinnor i Handels var alltså inte gynnsamma redan från början då artiklarna om invandrare i Handelsnytt var så få. Men genom tidigare forskning inom Handels och den forskning som gjorts av andra förbund eller LO gav en fingervisning om hur det skulle kunna se ut. Gentemot den kontexten blev det således möjligt att jämföra och läsa mellan raderna för att tolka det som inte skrevs. Var Handels mer bundet till den traditionella genusordningen och hårdare knutet till en utpräglad manlig/kvinnlig arbetsdelning som inte var förenligt med arbetskraftsinvandringen? Frågan är baserad på det faktum att den generella bilden av arbetsdelningen inom Handels, kvinnor hamnar i detaljhandeln eller kontorssektorn, även om de inte är ensamma i branschen då män också har tillgång till detta område. Men exempelvis lagersektorn eller distributionssektorn är utpräglad manliga och här visas inga tecken på att kvinnor skulle ha samma tillgång till dessa arbeten. Poängen är att med arbetskraftsinvandringen följde en förändring i de tidigare typiskt manliga arbetsplatserna, inom industrin t.ex. förvärvsarbetade många invandrarkvinnor och dessutom i större utsträckning än de inhemska kvinnorna.⁸⁹ Inom Handels verkar inte denna förskjutning inträffat, naturligtvis är språkfrågan nära förbundet med varför invandrade kvinnor inte arbetade inom Handels avtalsområde i den utsträckningen som andra förbund. För att kunna arbeta inom handeln är svenskkunskaper ett krav, något som i första hand inte

---

⁸⁹ Hirdman, 1998, s.168.

var nödvändigt i industriarbetet. I detaljhandeln är den anställda beroende av att kunna kommunicera med kunder, leverantörer och även i varuhanteringen. Även de administrativa arbetsuppgifterna inom kontorssektorn inom Handels kräver goda svensk-kunskaper, vilket inte är någon överraskning. Detta kan vara en förklaring till varför inte invandrarkvinnan eller föreställningar om henne direkt uttrycks i Handelsnytt, de är alltså för få för att deras problem skulle vara motiverade att belysa i tidningen, de får gå under den samlade benämningen - invandrare- i stället. Men att de överhuvudtaget inte skulle existera inom Handels avtalsområde är osannolikt med tanke på att den kvinnliga invandringen under 1960- och 1970-talet översteg den manliga.⁹⁰ Rimligen borde alltså en viss del av dessa kvinnor hamnat inom handeln.

Det går också att tolka invandrarkvinnans frånvaro i artiklarna som ett offer för klassperspektivets överordnande position inom fackföreningsrörelsen. Precis som Paulina de los Reyes menar verkar det vara så att andra identiteter än klass försvinner eller får en underordnande roll. Här försvinner alltså genusidentiteten helt och kvar blir klass och etnicitet, det blir en fråga om ”invandrarskap” och ”svenskhet” som gör att invandrarkvinnan faller av bordet i den fackliga retoriken. När så invandrarkvinnor blev omskrivna i någon av artiklarna var det inte i egenskap av arbetare eller medlem i facket utan illustreras som en okunnig hemmafru för att exemplifiera språkproblematiken i självbetjätningsbutiken. Eftersom detta är enda tillfället som invandrarkvinnan omnämns är det omöjligt att påstå att just den här illustrationen skulle kunna representera kvinnorollens förskjutning på arbetsmarknaden under 1970-talet. De los Reyes menar att under 1970-talet blev det lönearbetet vanligare bland de inhemska kvinnorna och invandrarkvinnan knöts nu i stället till den traditionella rollen i hemmet.⁹¹ Illustrationen säger visserligen inte emot utan verkar förenlig med den tidigare forskningen, men huruvida den föreställningen var utbredd inom förbundet går inte att avgöra bara på en teckning i ett reportage i Handelsnytt. Även om det kvinnliga lönearbetet normaliserats och fler svenska kvinnor tagit arbete utanför hemmet, var de likväl inga fullvärdiga arbetare, utan hamnade i låglönebranscher inom den offentliga verksamheten och i deltidsarbete eftersom barntillsynen, detta ständiga hinder, inte var utbyggd i den utsträckning som krävdes.⁹²

---

⁹⁰ Svanberg, 2005, s.23.

⁹¹ De los Reyes, 2004, s.197-198.

⁹² Hirdman, 1998, s. 171-172

Handelsnytt och invandraren

Trots att den kvinnliga invandraren och föreställningar om henne inte uttrycktes direkt i Handelsnytt fanns det desto fler röster om invandrare i rent generella könlösa termer eller invandraren som man. Majoriteten av artiklarna använde det könlösa invandrarbegreppet och gjorden ingen uttalad åtskillnad på män och kvinnor. Ingrid Humlesjö ville med sin artikel visa på den manliga dominansen bland den fackliga historieskrivningen och peka på hur den manliga arbetaridentiteten överskuggar allt annat, det stämmer alltså även här. Att klass- och den etniska dimensionen skulle lämna genus i kölvattnet hade den tidigare forskningen berett för genom de los Reyes ”icke-kvinnor”.

Flertalet artiklar behandlar den fackliga, språkliga och samhälleliga okunskapen hos invandrarna som orsakar problem och motsättningar på arbetsplatserna. De blir till en början omyndigförklarade under den tidiga invandringen, då flera artiklar menar att de inte skulle ha någon tidigare erfarenhet av fackföreningsrörelsen och behöver informeras och organiseras. Dessa nya arbetare ska också inordnas i det fackliga systemet och vedertagna regler, som finns på arbetsplatsen som i samhället. Till en början var invandrarna inget problem så länge de organiserade sig och inte skapade något missnöje bland övriga medlemmar, de skulle ju trots allt återvända hem efter en periods arbete. Det var åtminstone så resonemanget gick, det utvecklade sig inte i den riktningen utan invandrarfrågan kom att på allvar utveckla en problematik som fackföreningsrörelsen påverkades av.

Artiklarna i Handelsnytt går inte förrän på 1970-talet in på en specifik problematik som drabbade Handels, dessförinnan framställdes en allmän föreställning om invandrarna på en mer nationell nivå. Då bestod artiklarna främst av ”utlänningsstatistik” men med ett undantag, reportaget om Mjölcentralen i Stockholm. Detta reportage kunde vara ett försök att visa Handels medlemmar att ”utlänningarna” trots allt var som dem, arbetare med samma klassidentitet. Att trycka på klassgemenskapen är genomgående i den fackliga retoriken och blev en nödvändighet i föreställningarna om ”den andre”. Negativa attityder och motsättningar på arbetsplatserna kunde bero på föreställningar om denna ”andra grupp” som inte den inhemska arbetaren inte kunde identifiera sig med, därav en artikel om ”hyggliga turkar” som lär sig svenska. I flera artiklar uttalar Handels och LO sin ståndpunkt om ovillkorlig jämlikhet mellan invandrare och svenskar, där ingen diskriminering får ske. En allrådande tankeströmning i samhället under tidsperioden, jämlikhet skulle också gälla för kvinnor, även den invandrade kvinnan? Trots att en sådan retorik är förekommande och

klassperspektivet är noga uttalat blir det likväl en maktordning där invandraren hamnar utanför identiteten av ”den riktige arbetaren”. Gruppen invandrare föreföll vara en stor kategori av medlemmar som lockade flera intressenter till att vilja överföra sina värderingar och intressen på. Det målas också upp en bild av den oengagerade och inaktiva invandarmedlemmen som inte utnyttjar de möjligheter som fackföreningsrörelsen försett dem med. Föreställningen om invandrarnas fostran i facket övergick alltså sedermera till en uppfattning där de hade ett eget ansvar som medlemmar i förbundet och krav ställdes på dem från LO.

Det är svårt att med säkerhet kunna dra några slutsatser och knyta analysen till mina teoretiska utgångspunkter och tidigare forskning, då artiklarna var så få, de ger dock en fingervisning om föreställningarna. Flera av artiklarna har trots allt visat på de maktprinciper där konstruerade, sociala processer som klass, genus och etnicitet, går in i och förstärker varandra och de underordningsprinciper invandrarna lyder under fungerar inte isolerat från varandra. Den kvinnliga invandrarens underordning blir dessutom dubbel och frågan i vilken av grupperna hon tillhör blir luddig. Hon går inte under benämningen kvinna i den fackliga retoriken, det är bara de svenska kvinnorna som gör det. Inte heller ingår hon i termen invandrade arbetare, hon befinner sig i ett begrepps- limbo där den manliga, fackliga retoriken medvetet eller undermedvetet lämnar henne tills vidare.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckt material

[www] Invandartidningen. *Nationalencyklopedin*, 2012.

<http://www.ne.se/invandartidningen>, (Hämtad, 2012-05-07)

Tryckt material

Tidningar, *Handelsnytt*, Arbetarrörelsens arkiv i Skåne

”175,000 utlänningar arbetar i Sverige”, *Handelsnytt*, 1966:10, s.22.

Andersson, Karl-Olof, ”Invandrarna måste bli mer aktiva för att kunna bevaka sina rättigheter”, *Handelsnytt*, 1973:8, s.3

”Fackklubben och ledningen hos MC hjälper 12 turkar och en japan att lära svenska”, *Handelsnytt*, 1966:10, s.22-25.

”Information till utlänningar”, *Handelsnytt*, 1965:3, s.64.

”Invandrare får studera svenska”, *Handelsnytt*, 1973:5, s.21.

”Nu finns inköpsguide för invandrare från flera olika länder”, *Handelsnytt*, 1972:2, s.16.

Olsson, Gunnar, ”Arbetsmarknad i omvandling”, *Handelsnytt*, 1964:9, s.24-29.

Svensson, Lennart, ”Vi behöver en aktivare politik för invandring”, *Handelsnytt*, 1970:2, s.14.

”Sverige ”missionerar”- men hur har vi det själva?”, *Handelsnytt*, 1966:10, s.3-5.

”Ut med språket”, *Handelsnytt*, 1973:8, s.3.

Litteratur

Denscombe, Martyn, *Forskningshandboken: för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*, Lund, 2000.

de los Reyes, Paulina, Det ”problematiska” systemskapet. Om ”svenskhet” och ”invandrarskap” inom svensk genushistorisk forskning, *Genushistoria: en historiografisk exposé*, Carlsson Wetterberg, Christina & Jansdotter, Anna (red.), s. 189-207, Lund 2004.

- Gothlin, Eva, *Kön eller genus?* Nationella sekretariatet för genusforskning, 1999, s. 3-16.
- Hirdman, Yvonne, Genussystemet- reflexioner kring kvinnors sociala underordning, *Genushistoria: en historiografisk exposé*, Carlsson Wetterberg, Christina & Jansdotter, Anna (red.), s. 113-133, Lund 2004.
- Hirdman, Yvonne, *Med kluven tunga: LO och genusordningen*. Stockholm, 1998.
- Hjelm, Jonny, *100 år med Handels*, Stockholm, 2006.
- Holgersson, Ulrika, *Klass: feministiska och kulturanalytiska perspektiv*. Lund, 2011.
- Humlesjö, Inger, ”Manliga och sega strukturer. Fackföreningsrörelsens dolda historia”, *Arbetshistoria* 2-3, 1999, s. 21- 30
- Johansson, Jesper, "Så gör vi inte här i Sverige. Vi brukar göra så här." *Retorik och praktik i LO:s invandrapolitik 1945-1981*. Växjö, 2008.
- Johansson, Roger, *Husrannsakan hos chefen, och andra Handelsberättelser från Malmö*, Stockholm, 2006.
- Kjeldstadli, Knut, *Det förflutna är inte vad det en gång var*, Lund, 1998.
- Knocke, Wuokko, *Invandrade kvinnor i lönearbete och fack: en studie om kvinnor från fyra länder inom Kommunal- och Fabriksarbetareförbundets avtalsområde*, Stockholm, 1986.
- Knocke Woukko, ”Sist på dagordningen? Invandringen, den invandrade arbetskraften och facket i Sverige”, *Arbetshistoria*, 1997:82, s.5-8.
- Peterson, Abby & Ålund, Alexandra, *Etniciteter: Ras, Kön, klass, identitet och kultur, Etnicitet: perspektiv på samhället*, Hjerm, Mikael & Peterson, Abby (red.), s. 11-22, Malmö, 2007.
- Svanberg, Johan, *Arbetets relationer och etniska dimensioner: Verkstadsföreningen, Metall och esterna vid Svenska stålpressnings AB i Olofström 1945-1952*, Växjö, 2010.
- Svanberg, Johan, *Minnen av migrationen: arbetskraftsinvandring från Jugoslavien till Svenska fläktfabriken i Växjö kring 1970*, Växjö, 2005.
- Tosh, John, *Historisk teori och metod*, Lund, 2000.